

مطالعه تطبیقی روانشناسی شخصیت‌ها در ویس و رامین و ترستان و ایزوت و انعکاس آن در آثار هنری معاصر

چکیده

ادبیات تطبیقی بستری است شکوفا برای شناخت، ارزشیابی و سنجش تفکر و هنر مردمان سرزمین‌های گوناگون که اندیشه، احساس و ذوق خودشان را در قالب شعر و داستان در پهنه تاریخ جاودانگی بخشیده‌اند. شناخت بهتر این اندیشه و عواطف، بی‌گمان با طمالع و تدقیق در ذوق و هنر مردمان سرزمین‌های دیگر و مقایسه بین آن‌ها میسر خواهد شد. ویس و رامین سروده فخرالدین اسعد گرگانی (شاعر قرن پنجم هجری) و داستان ترستان و ایزوت (اثر ژوزف بدیه، ادیب فرانسوی قرن بیستم)، از جمله داستان‌های عاشقانه و جالب به شمار می‌رود. برخی قهرمانان در این دو داستان که یکی متعلق به قوم پارت و دیگری متعلق به اقوام سلتی است، دارای روحیات اخلاقی و روانی مشترکی هستند. پژوهش حاضر تلاش کرده است که با روشی تحلیلی-تطبیقی قهرمانان این دو داستان را از منظر روانشناسی شخصیت مورد کند و کاو قرار دهد. بررسی صورت‌گرفته نشان داده است که اگرچه همانندی‌هایی در روحیات و خصایص اخلاقی برخی قهرمانان این دو داستان وجود دارد؛ اما تفاوت‌های موجود، از روحیات، آداب، فرهنگ دو قوم پارتی و سلتی سرچشمه گرفته است. مضامین مربوط به ادبیات عاشقانه مانند داستان ویس و رامین در محتوای هنرهای معاصر نیز نمود روشنی دارد.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی تطبیقی روانشناسی شخصیت‌ها در ویس و رامین و ترستان و ایزوت.
۲. بررسی مضمون جلوه‌های داستان ویس و رامین در هنرهای معاصر.

سؤالات پژوهش:

۱. ابعاد روانشناسی شخصیت‌ها در ویس و رامین و ترستان چه وجوه اشتراک یا تفاوت‌هایی دارد؟
۲. مضمون داستان ویس و رامین چه بازتابی در هنرهای معاصر داشته است؟

کلیدواژه‌ها: مطالعه تطبیقی، روانشناسی شخصیت، فخرالدین اسعد گرگانی، ویس و رامین، ژوزف بدیه.

مقدمه

ادبیات تطبیقی بستری است شکوفا برای شناخت، ارزشیابی و سنجش تفکر و هنر مردمان سرزمین‌های گوناگون که اندیشه، احساس و ذوق خودشان را در قالب شعر و داستان در پهنه تاریخ جاودانگی بخشیده‌اند. شناخت بهتر این اندیشه و عواطف، بی‌گمان با طمالع و تدقیق در ذوق و هنر مردمان سرزمین‌های دیگر و مقایسه بین آن‌ها میسر خواهد شد. این شناخت، به پژوهشگران امکان خواهد بخشید تا از میزان ذوق و هنر و شیوه تفکر و چگونگی رفتار و کردار این مردمان آگاهی یابند. در طول تاریخ بشری، انسان سعی کرده تا آنچه را در ذهن دارد، به طریقی با جاودانگی پیوند زند. ادبیات تطبیقی به بیانی دیگر ابزار دستیابی به این شناخت است. این شیوه «عبارت است از بررسی ادبیات ملی و روابط تاریخی آن با ادبیات ملت‌های دیگر، بررسی چگونگی برقراری این ارتباط و تأثیرپذیری آن‌ها از یکدیگر و تأثیرگذاری آن‌ها بر یکدیگر» (ندا، ۱۳۹۳: ۱۶).

دو داستان عاشقانه «ویس و رامین» و «تریستان و ایزوت» نمونه‌هایی درخشان از این آثار در قلمرو ادبیات ایران و فرانسه هستند که از دستبرد حوادث زمانه در امان مانده و تا به روزگار کنونی رسیده‌اند. بی‌شک این دو داستان به ویژه از جنبه بررسی خصوصیات روانی شخصیت‌های آن‌ها در شناخت بهتر ابعاد شخصیتی و روانی این دو قوم پارتی و سلتی بی‌تأثیر نخواهد بود. از این‌رو، پژوهش حاضر سعی کرده است که به بررسی تطبیقی ابعاد شخصیتی قهرمانان این دو داستان به شیوه‌ای تحلیلی بپردازد.

شخصیت و بررسی ابعاد آن از بحث‌های مهم در روانشناسی محسوب می‌شود. «کلمه شخصیت (Personality) از واژه Persona به معنی نقاب که بازیگران روم قدیم هنگام ایفای نقش به چهره می‌زدند گرفته شده است» (نیک‌زاد، ۱۳۸۲: ۲۹۷). تعریف‌هایی که از واژه شخصیت ارائه شده متعدد است. در یکی از این تعریف‌ها، تعریف شخصیت به این‌گونه آمده است: «مجموعه سازمان‌یافته و واحدی متشکل از خصوصیات نسبتاً ثابت و پایدار که بر روی هم یک فرد را از فرد یا افراد دیگر متمایز می‌سازد» (شاملو، ۱۳۸۲: ۱۷). در کتاب «زمینه روانشناسی» که از منابع معتبر در حوزه علم روانشناسی است، مؤلفان اصطلاح شخصیت را چنین تعریف کرده‌اند: «شخصیت را می‌توان آن الگوهای معین و مشخصی از تفکر، هیجان و رفتار تعریف کرد که سبک شخصی فرد را در تعامل‌های او با محیط مادی و اجتماعی‌اش رقم می‌زند» (اسمیت و ...، ۱۳۹۰: ۲ / ۴۷۰). در زندگی روزمره، وقتی درباره شخصیت کسی سخنی گفته می‌شود، منظور خصیصه‌ها و ویژگی‌های روانی است که نتیجه وراثت و همچنین تربیت در جامعه‌ای است که فرد در آن زندگی می‌کند. بی‌گمان این خصیصه‌ها و ویژگی‌ها در افراد متفاوت جامعه گوناگون و هر کدام به شکلی دیگرگون خواهد بود. پژوهش‌های متعددی در زمینه ویس و رامین و تریستان و ایزوت صورت گرفته است. اسلامی ندوشن (۱۳۴۶: ۴۰-۹۴) ابعاد شخصیت‌های دو داستان به‌ویژه ویس را بررسی کرده است. محبوب (۱۳۷۱: ۴۶۹-۵۱۱) ضمن بررسی مفصلی به مضمون سیر عشق در منظومه ویس و رامین توجه نشان داده است. به عقیده وی «مطالعه دقیق احوال روحی، تنش‌ها و تب و تاب‌ها و انتقادهای این دو دل‌داده از یکدیگر و نگرانی‌های آنان —خاصه ویس که به علت زن

بودن از نظر اجتماعی گرفتارتر و آسیب‌پذیرتر است - بسیار جالب توجه می‌نماید» (محبوب، ۱۳۷۱: ۴۷۰). یوسفی (۱۳۷۱: ۱۸۰-۱۸۳) بررسی تطبیقی بین داستان ویس و رامین و خسرو و شیرین را مدنظر قرار داده و بیان می‌کند که «مشابهتی که بین ادبیات داستانی و اسطوره‌های موجود در میان ملل گوناگون دیده می‌شود، گاهی نوعی از توارد است و گاهی نیز یکی بودن سرچشمه اصلی آن هاست» (یوسفی، ۱۳۷۱: ۱۸۰). خاتون‌آبادی (۱۳۷۷: ۱۵-۳۸) مضمون عشق و منش قهرمانان در ویس و رامین را بررسی کرده است. وی به این نتیجه دست یافته است که «حال و هوای عشق و عاشقی در این منظومه با دیگر منظومه‌های عاشقانه فارسی متفاوت است» (خاتون‌آبادی، ۱۳۷۷: ۱۵). ستاری (۱۳۷۷: ۴۷-۳۲) به بررسی پیرامون سرچشمه این دو داستان و برخی شباهت‌های بین آن دو و نیز نظریات مستشرقین از جمله مینورسکی و گاله پرداخته است. شادآرام، نصرافهانی و شریفی ولدانی (۱۳۸۹: ۱۱۹-۱۳۵) به بررسی نقش زنان در این دو داستان توجه نشان داده‌اند و نتیجه گرفته‌اند که «ویژگی اصلی این زنان که اغلب شخصیتی ساده و طبیعی دارند قدرت تأثیرگذاری در زندگی خود و اطرافیان است» (شادآرام، نصرافهانی و شریفی ولدانی، ۱۳۸۹: ۱۳۵). شادآرام و درودگریان (۱۳۸۹: ۹۰-۷۱) مقایسه‌ای از این دو داستان انجام داده و نتیجه گرفته‌اند که «تریستان و ایزوت و ویس و رامین از نظر اشتراک در موضوع و حوادث به گونه‌ای شبیه یکدیگرند تا آنجا که بعید نمی‌نماید منشأ هر دو اثر یکی باشد. یا داستان ویس و رامین با واسطه‌ای به غرب رفته و الهام‌بخش منظومه غربی شده باشد لیکن با وجود این شباهت ظاهری، تفاوت باورهای جامعه ایرانی پارتی با جامعه غربی قرون وسطی روح و فضای کلی دو داستان را کاملاً با یکدیگر بیگانه ساخته و باعث برخی از تفاوت‌های ساختاری و محتوایی در دو داستان شده است» (شادآرام و درودگریان، ۱۳۸۹: ۸۷). ممتحن و شایسته‌فر (۱۳۸۹: ۱۵۸-۱۴۷) به تطبیق این دو داستان پرداخته‌اند. به عقیده آنان «در هر دوی این داستان‌ها، عشق ناگزیر و چاره‌ناپذیری در کار است که همه ارزش‌ها را کند. درد عشق مودیان می‌شود و عاشقان آن را نهانی و ناگزیر تحمل می‌کنند. با وجود تشابهاتی که میان داستان‌های عاشقانه جهان وجود دارد هنوز نکات مشترک بسیاری از داستان‌ها شناخته نشده است» (ممتحن و شایسته‌فر، ۱۳۸۹: ۱۴۷). با این حال، پژوهش جامع و مستقلی که موضوع روانشناسی شخصیت‌ها را در این دو داستان بررسی کند صورت نگرفته است. از این رو، ضرورت پژوهش حاضر آشکار می‌شود. این مقاله به این دلیل سعی کرده است ضمن بررسی روانشناسی شخصیت‌ها، بیشتر بر جنبه تطبیقی این دو داستان در این حوزه تأکید داشته باشد. امری که در پژوهش‌های پیشین، به‌طور جامع و مفصل صورت نگرفته بود. در ادامه قهرمانان (شخصیت‌های) این داستان‌ها به شیوه تطبیقی و از منظر روانشناسی شخصیت‌ها مورد بررسی بازگونه قرار گرفته است.

منظومه «ویس و رامین» و داستان افسانه‌ای «تریستان و ایزوت» که هر دو دارای بن مایه عاشقانه‌اند، از مشهورترین و در عین حال جذاب‌ترین داستان‌های اقوام پارتی و سلتی‌اند. اصل و منشأ داستان ویس و رامین - بنابر نظر محققان - به زمان سلسله اشکانی می‌رسد و منشاء روایت افسانه‌ای تریستان و ایزوت به زمان‌های قدیم در تاریخ قوم سلت. بی‌شک این دو داستان از جالب‌ترین داستان‌هایی است که از گزند روزگار در امان مانده و به دوران کنونی رسیده است. شباهت‌های این دو داستان در طرح داستانی، شخصیت‌ها و به ویژه روحیات برخی قهرمانان انکارناپذیر است. این بررسی نشان داد که هرکدام از این داستان‌ها شش شخصیت تأثیرگذار دارند. در داستان ویس و رامین، شاه موید، ویس، رامین، دایه، شهر و گل؛ و در داستان تریستان و ایزوت، شاه مارک، تریستان، ایزوت (زرین موی)، ملکه ایزوت (مادر ایزوت زرین موی)، برانژین و ایزوت (سپید دست) نقش‌های اصلی را ایفا می‌کنند. شاه موید و شاه مارک در این دو داستان اگرچه به لحاظ طرح داستانی مقابل هم هستند، خصوصیات روحی متفاوتی دارند. شاه موید، پادشاهی زنباره، میخوار و در عین حال ساده لوح و گول است و اراده‌ای از خود ندارد. شاه مارک در مقابل پادشاهی عاقل و مردی متین است. ویس برخلاف ایزوت (زرین موی) تسلیم تقدیر است و شخصیتی منفعل در برابر حوادث داستان دارد. هر دو خیانت تسلیم شریک عشقی‌شان را می‌شوند؛ اما ایزوت این خیانت را می‌پذیرد و دم بر نمی‌آورد اما ویس همواره در برابر آن می‌شورد. روحیه شادکامی و خوشگذرانی با ویس عجین شده اما ایزوت تا پایان داستان درد و اندوه عشق را با خود دارد. رامین اگرچه جوانی برازنده، ماهر و اهل بزم و سرود است، اما عاشقی صادق نیست. هرچند تا پایان با وی زندگی می‌کند؛ اما در جوانی نه تنها به ویس بلکه به گل نیز خیانت روا می‌دارد. تریستان نیز همانند رامین اگرچه پیمان وفاداری با ایزوت می‌بندد، اما به راحتی پا بر سر پیمان خود می‌گذارد. از این منظر هر دو شخصیت دارای خصیصه روحی یکسانی هستند. دایه زنی مکار، حيله‌گر و در عین حال مهربان (نسبت به ویس و رامین) و سنگدل (نسبت به شاه موید) است. با رفتار خود سعی دارد که ویس را به رامین برساند. برخلاف وی برانژین تا آخر به ولی نعمت خود وفادار می‌ماند. شهر و زنی هوسباز و خوشگذران است که روحیات وی هیچ شباهتی با ملکه ایزوت ندارد. گل در داستان ویس و رامین و ایزوت (سپید دست) در داستان تریستان و ایزوت، روحیات مشابهی دارند. هر دو تن به تقدیر و خیانت می‌دهند و دم بر نمی‌آورند. شباهت در خصوصیات اخلاقی و روانی شخصیت‌های این دو داستان، هرچند در مورد برخی قهرمانان انکارناپذیر است، اما پایه و اساس شخصیت‌پردازی آنان سرچشمه گرفته از آداب، فرهنگ، و تمدن دو قوم پارتی و سلتی است. بررسی‌ها حاکی از این است که مضامین این داستان‌های عاشقانه در هنرهای معاصر نیز قابل مشاهده است.

اسعد گرگانی، فخرالدین. (۱۳۸۹). ویس و رامین، به تصحیح مجتبی مینوی، چاپ اول، تهران: انتشارات هیرمند.

اسلامی ندوشن، محمدعلی. (۱۳۴۶). جام جهان‌بین؛ مجموعه مقاله‌های ادبی، چاپ اول، تهران: انتشارات بزرگمهر.

اسمیت، ادوارد، ای. و ... (۱۳۹۰). زمینه روانشناسی اتکینسون و هیلگارد، ترجمه حسن رفیعی و ...، ج ۲، چاپ سوم، ویراست چهاردهم، تهران: انتشارات ارجمند.

بدیه، ژوزف. (۱۳۴۳). ترستان و ایزوت، ترجمه پرویز ناتل خانلری، چاپ اول، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

_____ . (۱۳۸۳). سایه ایزوت و شکرخند شیرین، چاپ اول، تهران: نشر مرکز.

خاتون‌آبادی، افسانه. (۱۳۷۷). «مضمون عشق و منش قهرمانان در ویس و رامین»، نامه پارسی، شماره دهم، صص ۳۸-۱۵.

ستاری، جلال. (۱۳۷۷). «اسطوره الگوی ایرانی ترستان و ایزوت»، بخارا، دوره اول، شماره چهارم، صص ۳۲-۴۷.

شادآرام و علیرضا و درودگریان، فرهاد. (۱۳۸۹). «مقایسه ترستان و ایزوت و ویس و رامین»، فصلنامه پژوهش‌های ادبی، شماره بیست و نهم و سی ام، صص ۷۱-۹۰.

شادآرام، علیرضا؛ نصرافهانی، محمدرضا و شریفی ولدانی، غلامحسین. (۱۳۸۹). «نقش زنان در دو داستان ترستان و ایزوت و ویس و رامین»، ادبیات تطبیقی، شماره ۱ / ۲، پیاپی دو، صص ۱۱۹-۱۳۶.

شکورزاده، ابراهیم. (۱۳۸۸). تاریخ ادبیات فرانسه، جلد اول: قرون وسطی و قرن شانزدهم، چاپ چهارم، تهران: شاملو، سعید. (۱۳۸۲). مکتب‌ها و نظریه‌ها در روانشناسی شخصیت، چاپ هشتم، تهران: انتشارات رشد.

انتشارات سمت.

کفافی، محمد عبدالسلام. (۱۳۸۲). ادبیات تطبیقی، پژوهش درباب نظریه ادبیات و شعر روایی، ترجمه سید حسن سیدی، چاپ اول، مشهد: انتشارات به نشر.

محبوب، محمدجعفر. (۱۳۷۱). «نظری به سیر عشق در داستان ویس و رامین»، مجله ایران‌شناسی، شماره پانزدهم، صص ۴۶۹-۵۱۱.

ممتحن، مهدی و شایسته‌فر، نعیمه. (۱۳۸۹). «تطبیق دو داستان ویس و رامین و ترستان و ایزوت». مطالعات ادبیات تطبیقی، شماره چهاردهم، صص ۱۴۷-۱۵۸.

میرصادقی، جلال و میرصادقی، میمنت. (۱۳۹۵). واژه‌نامه هنر داستان‌نویسی، چاپ سوم، تهران: کتاب مهناز.

ندا، طه. (۱۳۹۳). ادبیات تطبیقی، ترجمه زهرا خسروی، چاپ سوم، تهران: نشر فرزانه روز.

نیک‌زاد، محمود. (۱۳۸۲). دانستنی‌های ضروری روان‌شناسی، چاپ اول، تهران: انتشارات کیهان.

یوسفی، حسین علی. (۱۳۷۱). «بررسی تطبیقی ویس و رامین و خسرو و شیرین»، مجله ادبستان فرهنگ و هنر، شماره سی و ششم، صص ۱۸۳-۱۸۰.